

УДК 821.161.2-14:Олеся

МАРИНІСТИЧНІ ОБРАЗИ В ЛІРИЦІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИМВОЛІСТІВ

Цуркан І.М.

Херсонський державний університет

У статті досліджується вплив європейських символістів на формування художньо-естетичної концепції Олександра Олеся. Зосереджено увагу на символіці моря в поетичних системах українського лірика та європейських символістів, з'ясуванні його структурно-семантичної ролі у світовідчутті митців.

Ключові слова: символ, символізм, буття, світогляд, декаданс.

Постановка проблеми. Поетична творчість Олександра Олеся є досить оригінальним явищем в історії української літератури. Явище Олеся настільки складне, неоднозначне, глибоко своєрідне, що його неможливо вкласти в рамки якоїсь однієї схеми. «Ой як помилялися ті, – зауважує Р. Радишевський, – хто намагався спростити й спримиїтизувати мистецьке ество Олеся!» [5, с. 6]. Цей же дослідник, котрий в останні роки, мабуть, найбільше зробив для повернення поета до українського читача, знову – вже котре в нашому літературознавстві! – накреслює плани наближення до справжнього Олеся: «Настав час ретроспективного погляду на поетів О. Олеся, щоб наблизитись й осягнути його феномен» [5, с. 6].

Аналіз останніх досліджень. Дослідники творчості Олександра Олеся концентрують увагу на висвітленні фактів творчого шляху митця й біографічній проекції на текст (М. Неврлий «Олександр Олеся: Життя і творчість», 1994), дослідження Р. Тхорук «Особливості поетики премодерністського віршу початку ХХ століття» (1996), О. Таран «Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгво-поетичний та етнокультурний аспекти» (2002), І. Чернової «Міфопоетика творчості Олександра Олеся» (1999), Н. Лисенко «Архів О. Олеся еміграційного періоду» (2001), О. Чепелик «Рецепція естетики західноєвропейського символізму в творчості Олександра Олеся доєміграційного періоду» (2009).

Системне наукове дослідження спадщини Олеся розпочалося вже в умовах нашої державності. Здійснене Р. Радишевським двотомне видання творів поета [5], збірник матеріалів конференції в Сумах (1999), численні журнальні публікації з празького архіву повернутого України 1993 року, книжка «Поет з душею вогняною» (1991) – все це свідчення знаменних зрушень у вивченні спадщини митця.

Мариністична тема в літературі і стильові доміанти в мариністичних творах (чи в мариністичних епізодах творів) знайшли доволі широке осмислення в літературознавстві. Варто в цьому контексті згадати праці (студії): А. Дановського, О. Рисака, С. Кочерги, І. Багинської, Форда М. Форда, Г. Буткової, Р. Мовчан, М. Ткачука, Б. Тихолоза, Г. Ключека, Н. Науменко, І. Ткалич, Г. Токмань та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність спеціальних розвідок, присвячених дослідженню безпосередньо мариністичній тематиці у творчості

Олександра Олеся та європейських символістів обмаль, що підкреслює теоретичну та практичну необхідність пропонованого дослідження. Отже, вибір зазначеної вище теми обумовлений її **актуальністю**, суспільною та історичною значимістю. З огляду на специфіку об'єкта дослідження, ступінь досліджуваності обраної теми, а також актуальні завдання сучасного літературознавства формулюється **мета дослідження**: здійснити аналіз впливу європейських символістів на формування художньо-естетичної концепції Олександра Олеся. Зосереджено увагу на символіці моря в поетичних системах українського лірика та європейських символістів, з'ясуванні його структурно-семантичної ролі у світовідчутті митців.

Формування творчого світогляду Олександра Олеся здійснювалося в контексті розвитку українсько-європейських літературних зв'язків на межі ХІХ – ХХ століть. Поява письменників нової генерації розширила ідейно-тематичні обрії не тільки українського, але й польського і російського письменства та увиразнила зміну їхніх естетичних уподобань у бік орієнтування на символістський спосіб художнього мислення.

Вплив французьких символістів найсуттєвіше позначився на прагненні Олександра Олеся, польських і російських поетів до нових ідеалів краси, вміння музично передавати невловимі миттєві враження, розкриття внутрішнього світу людини та осягнення поетичного космосу, співвідносного зі сферою ідеального – вічним буттям.

Морська стихія, що представлена у творчості не лише Олександра Олеся, а й Лесі Українки, М. Вороного, Г. Чупринки, поетів «молодомузівців», А. Міцкевича, Л. Стаффа, К. Тетмаєра та французьких і російських символістів, допомагала осмислювати людські переживання, знаходити образні, звукові, зорові асоціації для втілення того, що здається, неможливо виразити словом. Як зауважує Я. Поліщук, «серед візій модерну на чільному місці опиняється візія первісної людини і природи» [6, с. 205]. В його інтерпретації, цю візію розкриває і мариністика: «...від ідилій моря як універсальної моделі вільного, безжурного, гармонійного світу (в ліриці молодомузівців) до пізніших мотивів бо-ротби, змагання» [6, с. 205].

Після Лесі Українки Олександр Олеся є одним з найкращих поетів-мариністів. «Море, – на думку дослідника творчості українського митця О. Бабишкіна, – настроює поета в лад із своїм гомоном, надихає його. І тоді море здається йому якоюсь чарівною піснею, поезією... [1, с. 92-93]:

Повне серце в мене звуків,
Всі тобі я їх віддам,
Розіллюся морем співів
І втону в тім морі сам [5, с. 601].

Про розмаїтість настрою мариністичною тематики у творчості Олександра Олеся свідчать поезії, написані 1906 р., коли письменник перебував в Криму. Пильним оком митця він спостерігав за могутнім, грізним та водночас привабливим морем, висловлюючи волелюбні устремління.

У візії українського митця мариністика чітко не окреслена, не підпорядкована одній естетичній платформі: у ній ми бачимо і Олександра Олеся як пізнього романтика, і як символіста. Його переживання та поетичний світ звернені до емоційної сфери читача, єднаючи душу і природу.

У поезіях Ш. Бодлера, К. Бальмонта, О. Блока та Олександра Олеся морська стихія осмислюється в її абсолютній духовній сутності як дарована духовним абсолютотом «життєдайна, невгамовна, дика енергія», що протистоїть «une rage humaine» – «власній невдоволеності» (вірш «Людина і море», Ш. Бодлера), самотності та холоднечі в душі – «я в мире один, и душа у меня холодна» (вірш «О, волны морские, родная стихия моя» К. Бальмонта), людським негараздам – «зорко смотри человек: буря бросает корабль» (вірш «Жизнь – как море, она всегда исполнена бури» О. Блока), розпучі та невимовному відчаю – «і скарги зойк несеться з мене» (вірш «Над морем» О. Олеся).

Психологічний контраст моря і людини, що властивий художньому мисленню Ш. Бодлера, Олександра Олеся, польським і російським символістам, зумовлює відповідне емоційне сприйняття краси моря, яке бачиться дзеркалом душевного стану та мінливих порухів серця («Podobnie na twe serce, o poeto młody! / Namiętność często groźne wzurza niepogody, / Lecz gdy podniesiesz bardon, ona bez twej szkody / Ucieka w zapomnienia pogrążyć się toni / I nieśmiertelne pieśni za sobą uroni / Z których wieki uplotą ozdobę twych skroni» – «Твоя подоба це, поете молодий! / Так грізних пристрастей бушує буревій, / Та ліру ти підняв – і в серці супокій, / Навала відійшла по довгій обороні, / Безсмертні лиш пісні зронивши в час погоні; / За них віки тобі вінком прикрасять скроні» – поетичний твір «Аюдаг» А. Міцкевича) [4, с. 177-178].

Трагізм існування творчої особистості та її нестримний пошук Ідеалу у світах власних мрій і фантазій розкривається у Ш. Бодлера, Л. Стаффа, К. Тетмаєра та російських символістів через невимовні страждання ліричних героїв та депресивний стан, викликаний розчаруванням у сучасній дійсності та неспокоєм їхньої «неземної душі» в царстві «похмурого туману життя». Розпач та смуток Олександра Олеся асоціюється вже з настроєвою атмосферою тогочасних революційних подій, що підсилює мотив довічної журби митця, яку неможливо «втопити на березі моря»:

Стали хвилі і зітхнули...
І крізь сльози бачив я,
Як в журбі моїй тонули
Море, небо і земля [5, с. 132].

Твори «Вічність» А. Рембо та «Небо з морем обнялося» О. Олеся, «И небо и серое море...»,

«На гранитах», «Море – в бессильном покое...» В. Брюсова, «Туда, где небо с океаном» О. Блока, «Стремь – и океан великий...» В. Иванова актуалізують широко розгорнуту світоглядну знаковість стихії води, що є символом Праматері Світу та втіленням жіночого начала. «У всіх релігіях, – як підкреслював М. Костомаров, – вода зображала стражденну первісну матерію жіночої істоти, з якої за допомогою плідного дотику істоти чоловічої походили всі речі» [3, с. 217].

Образна атрибутика поезій А. Рембо, Олександра Олеся, В. Брюсова, В. Иванова та О. Блока («цілий світ», «тумани», «рідні душі скуті», «земля в венце терновом», «дикий терен», «даль пучины роковой», «творец вселенной», «роскошно-алая волна», «la nuit si nulle» – («ніч ілюзорна»)) поєднується з символістичною візійністю («Марив я з тобою бути» – вірш «Небо з морем обнялося» О. Олеся, «Там, за гранью, сонце тонет, / Звезды ходят – вечно те ж...» – вірш «Стремь – и океан великий...» В. Иванова, «Но знаю, – к той черте неясной / Одной мечтой моей стремлюсь» – вірш «Туда, где небо с океаном...» О. Блока, «Море – как будто литое / Зеркало ясных небес» – вірш «Море – в бессильном покое...» В. Брюсова, «И не зная, здесь я, нет ли, / Чем дышу – мечтой иль горем» – вірш «На гранитах» В. Брюсова, «La tu te dégages / Et voles selon» – («Там ти вивільняєшся і літаєш») – вірш «Вічність» А. Рембо).

У поетичних творах Олександра Олеся та російських і польських митців актуалізується культивована французьким символістом А. Рембо образотворча тенденція «уявлення всього життя в єдиній екстатичній миті» та вивільнення стихійної сили навколо себе та усередині себе («Вічність»):

Elle est retrouvée.
Quoi? – L'Éternité.
C'est la mer allée
Avec le soleil [7, с. 200].

Вона знайшлася.
Що? – Вічність.
Це море злите
З сонцем [7, с. 200].
(підрядковий переклад)

Релевантний символічному дискурсу пошук Ідеалу підсилює настроєву своєрідність віршів А. Рембо, Олександра Олеся та російських символістів думкою ліричних героїв піднятися у вирій естетико-центричної надреальності («Но знаю, – к той черте неясной / Одной мечтой моей стремлюсь» (О. Блок)) на тлі мотивів самотності та втоми від життєвих реалій буденності.

На відміну від А. Рембо та російських символістів, для світоглядно-естетичної індивідуальності поезії Олександра Олеся, що пройнята елегійним смутком та душевним болем, характерний сакральний зв'язок із батьківщиною, здатний лише в ілюзорних мріях вивільнити його творчу свідомість від настроєвої атмосфери навколишньої дійсності:

Марив я з тобою бути,
Наші рідні душі скуті, –
Та, як небо, ти синіла
І в думках кудись летіла [5, с. 124]

Пантеїзм світовідчуття Олександра Олеся та російських і польських символістів розкривається в обожнюванні краси моря, відчуваючи з ним духовну єдність на противагу світу повсякденного існування. Динаміка духовного оновлення

творців розкривається в емоційній співзвучності з морською стихією, чия своєрідна сильна духовна енергія впливає на їхню підсвідомість, що є поштовхом для занурення в уявний світ «афектів», «чуттів», «пристрастей» та ототожнення свого внутрішнього «Я» з невід'ємною складовою Вічного Абсолюту («Зникнуть би там, потонуть у тій млі, / Кинуть би все на далекій землі» – вірш «Море і море! Блакити і блакити...» О. Олеся; «Я – капля в море! Назад отринут, / Кружусь в просторе, но не исчез» – вірш «Гребень волны» В. Брюсова; «Хочется слиться с Природой, прекрасной, гигантской и вечной, / Хочется капелькой быть в безграничной пучине морской» – вірш «У скандинавских скал» К. Бальмонта; «Wyspa umarłych, nagie, strome skały, / wkoło dalekie, nieskończone morze, / gaj suprykowy, ciszą skamieniały, spokój wód wieczny...» – вірш «Wyspa umarłych» К. Тетмаєра).

Активне функціонування образу морської стихії співвідносне в поезії Олександра Олеся, на відміну від французьких, польських і російських символістів, з ідеєю маніфестування волевої позиції митця проти рабської свідомості, національного безпам'ятства та громадянської пасивності «навік осліплених рабів» у його невіддільному краї:

Поезії Олександра Олеся, як і польських і російських символістів, акумулювавши означену творами «Музыка» Ш. Бодлера та «Найчарівніше море» П. Верлена візуальну асоціативність образу моря, посилили акцент на звукових та колористичних образах, що стали втіленням величності та таємничості морської стихії («То для меня мечта поет, / То веет таинством прекрасным» – вірш «Я никогда не понимал...» О. Блока; «Бреду я в томлених счастливым / Неясно ласкающих дум» – вірш «Над северным морем» В. Брюсова; «И с каждой песней все слышнее / В моих словах – волна» – вірш «Дух волны» К. Бальмонта; «Тот, кто слышал напев первозданной волны / Вечно полон мечтаний безбрежных» – вірш «Русалка» К. Бальмонта; «Niezmierny spokój – wtem z głębin ciemnoty / blask jakiś błądy w oddali migocze, / światło posępne, martwe, nieprzezrocze / błękitniejszej fosforu pozłoty» – вірш «Widziadła okrętów» К. Тетмаєра; «І дивні пісні їм співають вітри / Що нишком підслухали в моря з гори» – вірш «Осріблені місяцем гори блищать...», «Дуже море заспівало, / На скрипках, басах заграло, / Густо в губни загуло» – вірші «Осріблені місяцем гори блищать...», «Вахляром проміння впало...» Олександра Олеся).

У ліричному циклі поезій «П'яний корабель» А. Рембо, «Кримські сонети» А. Міцкевича, «Чари ночі», «Прийди, схопи мене і вирви...», «Надія, як і ти! Сьогодні привітає...», «Тумани облягли долини й гори...», «Вже не молюсь ні Богу, ні богам...», «Хай мені зоріють зорі...» О. Олеся, «Близ моря» В. Брюсова, «Влачиться жизнь моя в кругу...» Ф. Сологуба, «Вода» К. Бальмонта, «Чудо», «У моря», «Счастливая пора дни юности мятежной...» О. Блока, «Сонет» З. Гіппіус море, що асоційоване зі світом естетико-центричної надреальності, уособлює уяву та надію втопити «струміль власної душі в шумляче море» буйної фантазії.

Символ моря, що уособлює ідеалізований образ жінки, спостерігається у поетичних творах

«Beams» («Сіяння») П. Верлена, «Na wiosnę» К. Тетмаєра, «В Вас стільки сонця золотого...», «В твоїх очах сміється сонце...», «Ти біля моря...» О. Олеся, «Белые волны на побережьи моря...» В. Брюсова, «Прозрачные неведомые тени», «Глаза, опущенные скромно...» О. Блока. У циклі поезій актуалізується властивий романтичній ліриці паралелізм інтимно-психологічного та пейзажного мотивів («Перед Тобой синеют без границы / Моря, поля, и горы, и леса» – вірш «Прозрачные, неведомые тени» О. Блока, «Белы волны на побережьи моря, / Днем и в полночь они шумят, / Белых цветов в поле много, / Лишь на один из них мои глаза глядят» – вірш «Белы волны на побережьи моря...» В. Брюсова, «В твоїх очах сміється сонце, / Південне небо лле блакити, / Об берег тихо плещуть хвилі – вірш «В твоїх очах сміється сонце...» О. Олеся, «Elle voulut aller sur les flots de la mer, ... / Le soleil luisait haut dans le ciel calme et lisse, ... / Et dans ses cheveux blonds c'étaient des rayons d'or» – «Їй плести захотілося на хвилях моря, ... / Сонце сяло високо в спокійному та безхмарному небі, ... / На її білявому волоссі розжевровалися золоті проміння» – вірш «Beams» П. Верлена, «Z daleka od ludzkiego zgiełku i mrowiska / wstaje wiosna, duszaga od światła i żaru; / i z głębi leśnej wody nagle kształt wytryska / i podobny do róż leśnych i do nenufaru» К. Тетмаєра).

На тлі морської стихії відбувається емоційна злитість ліричних героїв із жіночою істотою, що означає, як підкреслював Г. Башляр, «компенсацію за гірку самотність» [2, с. 79]. На його думку образ моря «...достатньо інтенсивний та продовжує в глибинах людського серця свій нижній поступовий рух для остаточного заспокоєння мрійника, для породження матерії чи субстанції, що викликає блаженну уяву» [2, с. 82]. Особливого акцентування в поезіях О. Олеся, П. Верлена, К. Тетмаєра, В. Брюсова, О. Блока набуває своєрідність змалювання водної субстанції, водночас «теплої», «сонячної» та «білої», настроєво-співзвучної зі світом «таємного покровителя божественної Краси». Ефемерні істоти, що народжуються з глибинного лона моря («Kształt, co się z niej wynurza, podobnym się zdaje / kobiecie, ale łuską biodra mu srebrnieją, / i włosy ma zielone, jak wiklinowe gaje, / i pół kobietą zda się, pół wodą i knieją» К. Тетмаєра), повільно заколискують свідомість митців, породжуючи здатність бачити жіночу красу та гармонію світу на основі вільної гри їх уяви: («В вас стільки сонця золотого, / Блакиті чистої, тепла, / Неначе з краю чарівного / Вас хвиля моря принесла» – вірш «В Вас стільки сонця золотого...» О. Олеся).

У поетичних творах французьких, польських і російських символістів провідна сенсовороча функція у змалюванні образу моря належить семантиці перламутрового («naczeux»), блакитного («bleu»), зеленого («verte»), сніжно-білого, золотого кольорів, що є втіленням божественного світла, краси, кохання, розквіту життя, духовного простору буття людини та її піднесеності над земною буденністю. Символіка сизого, криваво-чорного кольору моря, притаманного поезії українського митця, означала небезпечку, смерть, лихоліття, страждання від «лютих

ворогів» – «одвічних катів» України, душевну тривогу та апокаліптичний жах від очікування «страшного Майбутнього».

Висновки і пропозиції. Отже, нині у сучасному українському літературознавстві визріла необхідність ґрунтовно дослідити генетичні

зв'язки європейської літератури з українською, виявити взаємовпливи поетів. Тож проблема порушена у статті потребує ґрунтовного вирішення у подальших наукових розвідках українських літературознавців, з метою глибокого осмислення взаємовпливів літератур світу.

Список літератури:

1. Бабишкін О. К. Олександр Олесь / О. К. Бабишкін // Радянське літературознавство. – 1958. – № 1. – С. 88-105.
2. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Гастон Башляр. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
3. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Микола Іванович Костомаров; [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай]. – К.: Либідь, 1994. – 382 с.
4. Міцкевич А. У дружньому домі / Адам Міцкевич; [пол. і укр.; упорядк. та вступ. ст. В. А. Моторного, А. Л. Татаренко]. – Львів: Каменяр, 1994. – 191 с.
5. Олесь О. Твори: в 2 т. / Олександр Олесь; [упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський]. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. – 1990. – 958 с.
6. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія – 2-ге вид., доп. і перер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
7. Рембо А. Поэтические произведения в стихах и прозе / Артюр Рембо; [сб. на франц. яз. с парал. рус. текстом]. – М.: Радуга, 1988. – 544 с.

Цуркан И.Н.

Херсонский государственный университет

МАРИНИСТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ЛИРИКЕ АЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ И ЕВРОПЕЙСКИХ СИМВОЛИСТОВ

Аннотация

В статье исследуется влияние европейских символистов на формирование художественно-эстетической концепции Александра Олеса. Сосредоточено внимание на символике моря в поэтических системах украинского лирика и европейских символистов, выяснении его структурно-семантической роли в мироощущении художников.

Ключевые слова: символ, символизм, бытие, мировоззрение, декаданс.

Tsurkan I.M.

Kherson State University

THE MARINISTIC SHAPES IN LYRICS OF OLEKSANDR OLES AND EUROPEAN SYMBOLISTS

Summary

The article investigates the influence of the European symbolists on the formation of the artistically-aesthetic conception of A. Oles. The attention is concentrated to the symbolic of the sea in the poetic systems of the Ukrainian lyric and the European symbolists and its structural-semantic role in their disposition.

Keywords: symbol, symbolism, existence, world outlook, decadence.